

Nieuwmarktbuurt en de stadsvernieuwingsarchitectuur van de zogenaamde structuralisten Bosch en Van Eyck, Hertzberger, Blom en Habraken. Het boek eindigt met een caleidoscopisch beeld van de meest recente stromingen.

Het overzicht van Buch toont zo veel gebreken dat studenten en architecten er weinig van opsteken, terwijl de geïnteresseerde leek zich bij de neus genomen zal voelen. Om vier redenen is het boek onverteerbaar: onzorgvuldigheid in de weergave van feiten (met als dieptepunt de rommelige bibliografie), een magere en weinig systematische analyse, een gebrekkige context en een vooringenomenheid ten opzichte van bepaalde architectuurstromingen. Betreurenswaardig is de eenzijdige aandacht voor de vormgeving in de zin van een oppervlakkige vergelijking van gebouwen en gebouwdelen die een zekere uiterlijke overeenkomst vertonen. Verder dan de observatie dat het ene gebouw aan het andere doet denken komt Buch meestal niet. Opmerkingen als 'Er ligt een zweem van Mackintosh over dit plan...' helpen de lezer niet echt verder. De algemene culturele inbedding die Buch aan de Nederlandse architectuur geeft, heeft een hoog leutercentage en hangt van stereotypen, speculaties en insinuaties aan elkaar die een beter begrip van de architectuur zelf verhinderen. Wat te denken van de volgende zinsnede: 'Later kon de Delftse School onder leiding van M. J. Granpré Molière veel macht krijgen omdat men als katholiek niet langer in de minderheid was'. Zelfs de meest basale gegevens in zo'n bewering — wie, wat, waar—ontbreken, terwijl de bewering zelf zeer discutabel is. Talrijke zinnen zijn ook onbegrijpelijk of ronduit gebakken lucht: 'Ook Cuypers was geïnteresseerd in eerlijke baksteenconstructies waarbij de gevels de plattegrond omsluiten en het resultaat een echte driedimensionale compositie in metselwerk is'.

Ondanks deze kritiekpunten is de tekst over de vooroorlogse architectuur niet echt onleesbaar. Het na-oorlogse deel is extreem schetsmatig en weinig aangepast aan de huidige stand van de wetenschap. Maar vooral de preoccupatie van de auteur met de historische avant-gardes is ronduit hinderlijk. Buch denkt nog in onwrikbare termen van progressief en conservatief. De architectuur van het Nieuwe Bouwen en de voorlopers daarvan wordt positief, de Delftse School negatief afgeschilderd. Het traditionalisme, nota bene de hoofdstroom van de Nederlandse architectuur in het interbellum, krijgt niet alleen een marginale plaats in het boek, maar ondergaat ook een volkomen karikaturale bejegening. Deze simplistische denkwijze, waarbij talrijke gebouwen zonder enige uitleg etiketten als 'vooruitstrevend' en 'modern uitziend' krijgen opgeplakt, wordt zelfs in architectenkringen niet meer geloofd. In architectuurhistorische kring behoort deze vooringenomenheid al lang tot het verleden. Kortom, twintig jaar geleden zou dit boek een aanwinst zijn geweest.

Tenslotte nog een opmerking over het illustratiemateriaal. Het is niet slechts hinderlijk dat de auteur talloze (vaak minder bekende) gebouwen opsomt en e maar verwijst zonder dat ze in het boek zijn opgenomen; erger is de keuze om uitsluitend gevels (en een enkel interieur) af te beelden en plattegronden en opstanden te weren. Voor studenten en architecten is het ontbreken ervan ronduit een gemis. Bij de geïnteresseerde leek wordt allicht het vooroordeel van de geveltoerist bevestigd dat architectuur slechts buitenkant, een cosmetische laag is.

Koos Bosma

H. van Bergeijk, *Willem Marinus Dudok. Architect-stedebouwkundige 1884-1974* (Dissertatie Groningen 1995; Naarden: V+K publishing, Wormer: Inmerc, 1995, 343 blz., f159,90, ISBN 90 6611 144 5).

Nadat enige jaren geleden een boek verscheen over het complete werk van de architect Berlage,

behandelt de architectuurhistoricus Van Bergeijk in dit mooi vormgegeven boek het oeuvre van W. M. Dudok. Allereerst worden in vijf thematische hoofdstukken verschillende aspecten van het werk van Dudok behandeld, zoals de scholenbouw, de woningbouw en de stedenbouw. Daarna volgt een uitgebreide catalogus, waarin de meer dan 250 ontwerpen van Dudok staan beschreven, de meeste vergezeld van een tekening of foto. Naast zijn werk als particulier architect was Dudok het grootste deel van zijn loopbaan in dienst van de gemeente Hilversum. Hij begon er in 1915 als directeur van gemeentewerken en was sedert het einde van de jaren twintig gemeente-architect. Als zodanig drukte hij zijn stempel op de bouw in de gemeente; hij ontwierp meer dan 20 plannen voor gemeentelijke woningbouw en een aantal plannen voor de uitbreiding van Hilversum.

Bergeijk wijdt een apart hoofdstuk aan de volkshuisvesting en de wijkgedachte in het werk van Dudok. In de wijken namen schoolgebouwen een centrale plaats in en vertegenwoordigden een zekere opvoedkundige waarde op esthetisch gebied. Volgens Bergeijk is er geen bepaalde 'Dudok-stijl' te ontwaren in de scholen, doch de lage ramen (Dudok hield bij de maatgeving rekening met het gebruik door kinderen) en het vaak open karakter van de scholen, zoals bijvoorbeeld van de, thans in zeer slechte staat verkerende, kleuterschool 'Nienke van Hichtum', zijn toch wel kenmerkend. Daarnaast heeft Dudok enkele mooie scholen ontworpen met een rieten kap, die een rustpunt vormen in de woonwijk waarin ze staan.

De stedenbouw ziet Van Bergeijk als een centraal onderdeel van het werk van Dudok. Net als Berlage was Dudok van mening dat goede stedenbouw ruimtekunst is, doch Dudok had andere prioriteiten, zoals de betere doorstroming van het verkeer, waarbij het woonhuis en het historische karakter van de stad echter niet uit het oog werden verloren. Naast plannen voor Hilversum heeft Dudok ontwerpen voor de herbouw van Den Haag gemaakt. Hoewel er jarenlang aan werd gewerkt, werden deze ten gevolge van meningsverschillen uiteindelijk niet gerealiseerd. De auteur besteedt uitgebreid aandacht aan deze verwickelingen. Hoewel het interessant is kennis te nemen van de besluitvorming op het terrein van de ruimtelijke ordening, noemt Van Bergeijk wel erg veel namen en citaten. Deze komen bovendien ruimschoots aan de orde in de begeleidende teksten in de catalogus, zodat op andere plaatsen met minder had kunnen worden volstaan.

Het raadhuis van Hilversum, dat de omslag van het boek siert, is Dudoks bekendste werk. De auteur noemt het de grafsteen op de loopbaan van Dudok, omdat hij ermee werd vereenzelvigd en het verwachtingen wekte met betrekking tot het verdere verloop van zijn loopbaan en werk. Wie het recent gerestaureerde gebouw gaat bekijken, wordt getroffen door de schoonheid daarvan. Dat Dudok daarna werk heeft afgeleverd van minder niveau, is wellicht ook het gevolg van de na de oorlog bestaande noodzaak goedkope bouw te realiseren. Bovendien blijkt uit de catalogus dat een groot deel van zijn naoorlogse ontwerpen, welke met name de stedenbouw tot onderwerp hadden, niet zijn gebruikt.

Van Bergeijk besluit met een kort nawoord waarin hij ingaat op de plaats van Dudok in de architectuurgeschiedenis en hem plaatst op het breukvlak van traditie en moderniteit. Dit punt had wat mij betreft meer aandacht mogen krijgen. Het komt hier en daar in de hoofdstukken wel aan de orde, maar in een boek van deze omvang en diepgang was een hoofdstuk geheel gewijd aan dit onderwerp zeker op zijn plaats geweest.

Een ander minpuntje van dit prachtige boek, dat goed is gedocumenteerd met een notenapparaat, een literatuurlijst en een lijst van publicaties van Dudok, is dat er geen aparte index van de werken van Dudok is opgenomen, zodat de lezer veel moet bladeren om de in de eerste hoofdstukken genoemde werken in de chronologische catalogus terug te vinden.

J. Groeneboer, H. Berg, ed.,.... *Dat is de kleine man ... 100 jaar joden in het Amsterdamse amusement, 1840-1940* (Amsterdam: Joods Historisch Museum, Zwolle: Waanders, 1995, 144 blz., f39,50, ISBN 90 400 9741 0).

1995 is het jaar van het eeuwfeest van het Nederlands cabaret. Het is dan 100 jaar geleden dat Eduard Jacobs, die men in het algemeen ziet als de grondlegger van het cabaret, voor het eerst het wel en wee bezingt van de 'Reine des trottoirs' in een nachtsociëteit in de Quellijnstraat in de Pijp in Amsterdam. Om dit heuglijke feit te vieren vindt er een samenwerkingsproject plaats tussen het Theater Instituut Nederland en het Joods Historisch Museum. Onder de titel... *Dat is de kleine man ... 100 jaar joden in het Amsterdams amusement, 1840-1940* is er niet alleen een tentoonstelling geopend in het Joods Historisch Museum, maar is er ook een bundel met essays verschenen.

Het openingsartikel van de bundel is getiteld: 'Toen zijn de mannen uithuizig geworden. De sociaal-culturele verandering van Amsterdam 1864-1929' (9-24) geschreven door Piet de Rooy. De auteur beschrijft in dit artikel de groei van de stad Amsterdam vanaf 1864. Veel landarbeiders komen in die periode naar de grote stad om hun geluk te beproeven. Door de toename van de bevolking ontstaat er automatisch een grotere vraag naar vermaak in de vorm van theater en variëte. Om aan die vraag te voldoen, worden er veel nieuwe theaters gebouwd en veel gezelschappen opgericht. Amsterdam is in die dagen niet alleen een arbeidersstad maar ook een plaats met een eigen 'Bohème'. In een stad waar zoveel theaters worden gebouwd, ontstaat er ook ruimte voor artistieke vernieuwing.

In het artikel 'Joodse mensen en menselijke joden' (24-43) van Salvador Bloemgarten wordt de lezer op de hoogte gebracht van de sociale positie van de joden in Nederland tussen 1795 en 1940. Tijdens de Bataafse Republiek in 1796 krijgen de joden in Nederland gelijke rechten. Het is met name de bovenlaag van de joodse bevolking die zich aanpast aan het Europese cultuurgoed. Toch is in de negentiende eeuw het overgrote deel van de joden straatarm en analfabeet. Dit verandert na 1850, als door de wet op het lager onderwijs ook kinderen uit arme joodse gezinnen scholing krijgen. Werkeloze joodse mannen vinden steeds meer emplooi in de diamantbewerking. In deze branche verdient men, weliswaar onregelmatig, veel geld. Dit geeft men in hoofdzaak uit in theaters en bordelen.

In het artikel 'Joden en Jodinnen aan het toneel' van Hetty Berg (43-63) blijkt dat een groot percentage van de joodse bevolking deel uitmaakt van het theaterleven. Zoals vermeld is de armoede onder de joden groot, zeker in Amsterdam. Het amusement geeft per week werk als elders geen werk is en kent geen sociale barrière. Het artiestenvak staat laag op de sociale ladder. Het blijft lang ongeorganiseerd en achter de schone schijn van het podium gaat vaak een moeizaam en armzalig bestaan schuil. Aanvankelijk spelen de joden alleen toneel op het Poeriemfeest. Die traditie wordt doorbroken door Jacob Dessauer. Hij richt in 1784 het Hoogduitsche Joodsche Toneelgezelschap op, dat het hele jaar door opvoeringen geeft van voornamelijk opera. Dessauer past zich aan de Nederlanders aan. Hij geeft de aanzet de theaterstukken niet meer in het Jiddisj maar in het Duits te spelen. Later zal dit omgezet worden naar het Nederlands.

In het artikel 'Schouwburgen en vermakelijkheden in de negentiende eeuw' (63-83) van Joost Groeneboer lezen we dat na 1800 steeds meer joden hun eigen sociëteiten, zang- en toneelverenigingen oprichten. Automatisch leidt dit tot de oprichting van vele grote en kleine theaters. In deze theaters kent men geen stands- of rasverschil.

Na 1876 ontwikkelt zich in Amsterdam een bloeiende theater- en concertpraktijk. Dit meldt Jacques Klöters in het artikel 'Amusement in de dagen van Olim' (83-117). Nieuwe genres en